

Apunts sobre la vida tradicional en el *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina* del traigueraí de la Renaixença Pere Labèrnia Esteller

Tere Izquierdo Salom

Llicenciada en Filologia Catalana
 Professora de llengua catalana i literatura a l'IES Mare de Déu de la Candelera, de
 l'Ametlla de Mar

A Laure Jiménez Esteller

1. Introducció

L'objectiu d'este treball és doble. El primer, posar de manifest la importància de l'humanista, lexicògraf i gramàtic traigueraí del segle XIX Pere Labèrnia Esteller (Traiguera 1802 - Barcelona 1860), ja que els seus vint anys de treball constant d'arregla de paraules van possibilitar la publicació del *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina* (1839-1840).

La recerca d'este estudiós del Maestrat no ha sigut prou valorada i reconeguda en alguns moments de la història de la llengua, per això ens pareix que és important remarcar l'avanç que va suposar la seua obra en l'estudi lingüístic i la repercussió que posteriorment va tindre, sobretot en el *Diccionari ortogràfic* de Pompeu Fabra.

El segon objectiu és, partint de la seua tasca com a lexicògraf, presentar un breu buidat de paraules i unitats fraseològiques tretes de la primera edició del diccionari (1839) —des d'ara, DLab— que tinguen a veure amb diversos camps semàntics de la vida tradicional.

2. Pere Labèrnia Esteller: biògrafs, gestació del diccionari, model lingüístic i actitud davant la diversitat

Diversos han sigut els autors que han tractat la vida, els estudis i l'obra del lexicògraf Labèrnia: el seu primer biògraf va ser el bisbe d'Astorga, Fèlix Torres

Amat; altres són Molins, Ribelles, Carreras Bulbena, Madurell¹ o l'estudiós del Maestrat, Joan Ferreres Nos, el qual assenyala la idea que Labèrnia inicià la seua obra a Tortosa quan estudiava al Seminari (Ferreres, 1989: 28) i ens recorda, alhora, com l'estudiós traiguerí s'autodefinia: més un historiador de la llengua que un filòsof. El que volem fer notar és que sí que s'han publicat treballs sobre la seua persona, però molt pocs sobre l'*opus magna* que va ser el diccionari; és a dir, i seguint una expressió que hem recollit, «estem en lo abecé» de l'estudi de les seues obres.

Pel que fa a la història de la lexicografia catalana, l'etapa moderna s'inicia a mitjan segle XVIII, quan l'objectiu general és formar diccionaris generals de la llengua, normalment acompanyats de les correspondències en castellà (Gulsoy, 1959-1962: 111). Però és dins del període de la Renaixença quan es coneixerà una intensificació dels reculls lexicogràfics arreu dels territoris de llengua catalana. Pensem que esta idea ha d'anar unida amb dos més: un millorament de l'educació també durant la segona mitat del segle XVIII i la defensa que les llengües instrumentals per a aprendre llatí a les escoles de gramàtica havien de ser les anomenades vulgars (Ginebra, 1992: 72-73). També volem afegir la idea recollida pel dialectòleg Joan Veny (1993: 228): «L'estudi dels dialectalismes en les obres lexicogràfiques s'ha portat a terme en poques ocasions».²

És aquí a on trobem el diccionari de Pere Labèrnia Esteller. Labèrnia, ben jovenet, se'n va anar a Tortosa a estudiar al Seminari Conciliar. Quan tenia 23 anys, concretament el 1825, va fixar la seua residència a Barcelona, a on va acabar d'estudiar Teologia Escolàstica i Moral. Tres anys més tard de la seua arribada, rebia el títol de

¹Veu en la bibliografia els treballs d'estos autors: Joseph Rafel Carreras (1929-1930), Joan Ferreres (1989), Josep Maria Madurell (1979), Ramon Miravall (1971) i Josep Ribelles (1903). Hi podeu trobar informació sobre la biografia, els estudis, les obres publicades o la repercussió de l'obra del lexicògraf traiguerí durant i després de la Renaixença. A pesar de tindre al seu càrrec la direcció literària del Col·legi de Sant Pere de Barcelona i de ser un bon mestre de llatinitat, Ribelles (1903: 88) afirma: «Però l'inclinació de tota la vida, la preocupació constant i l'afició predilecta den Labèrnia eren els estudis filològics. Se diu que cadascú naix en aquest món pera una cosa, i es veritat: al manco en en Labèrnia se complix això». (sic)

² L'autor comenta que s'han constatat gironismes i valencianismes en el *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou i valencianismes en el *Liber Elegantiarum* (1472) de Joan Esteve. Una aportació del nord-occidental a la llengua és el *Fons verborum* (1637) del jesuïta urgellenc Antoni Font. Pel que fa a estudis fets des del País Valencià, és de justícia referir els treballs que el professor de la Universitat d'Alacant, Jordi Colomina (1995), ha fet sobre el *Diccionario valenciano-castellano* de Josep Escrig (1851) i l'aportació lèxica de Joaquim Martí i Gadea (el *Novísimo Diccionario General Valenciano-Castellano* de 1891-1906 i el *Vocabulario Valenciano-Castellano en Secciones* de 1909). Colomina (1991) ens parla d'este últim lexicògraf i de la seua tasca com a dialectòleg. Veu més informació sobre els lexicògrafs valencians en Lluís Alpera (1991).

doctor en Lletres i mestre de Llatinitat. Posteriorment, va fundar el Col·legi de Sant Pere de Barcelona, institució escolar de Segon Ensenyament, el qual estava agregat a la Universitat Literària de Barcelona.

El 9 d'agost de 1836 Pere Labèrnia entrà a formar part de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Així ho hem trobat documentat (Carreras Bulbena, 1929-1930: 352):

Lo 9 d'agost de 1836 entrà a nostra Academia. En son discurs d'entrada, que no pogué llegir fins lo 18 de maig de 1837, desenrotlla unes extenses observacions sobre l'estil y sos diverses genres, y també sobre lo llenguatge tròpich y figurat, fent agradosa sa doctrina ab varies cites y exemplars.

L'any 1839 presentà a l'Academia son Diccionari de la Llengua catalana, castellana y llatina (Hereus de la Viuda Pla), que, per molts anys, es lo millor qu'havèm tingut. (sí)

Després de la mort de l'estudiós traiguerí, una societat de literats va publicar diverses edicions de la seua *opus magna*: el 1864-1865, el 1888-1892 i el 1910, una «Nova edició enciclopèdica il·lustrada». Nosaltres sols hem tingut en compte el primer volum, de la primera edició del diccionari, publicat el 1839, en la qual hi treballà un bon grapat d'anys Labèrnia tot sol, cosa que ens fa pensar que la idea d'este diccionari va sorgir a Tortosa, quan estudiava al Seminari. Per tant, tal com assenyalen Ginebra i Navarro (2003: 139) en el seu treball «Norma lèxica i variació lingüística: El diccionari de Pere Labèrnia», la paternitat del diccionari és tortosina, idea que també recull, com hem vist, Ferreres (1989).

Quant al model lingüístic vehiculat per Labèrnia, cal dir que es basava en la tendència general que es va anar imposant durant la primera mitat del segle XIX, això és, ens trobem a les beceroles d'allò que es conegué posteriorment com a *llenguatge acadèmic*. En el diccionari de Labèrnia tenim una prova fefaent d'este fet: només cal observar les set pàgines que, una volta enllestit pròpiament el treball lexicogràfic, dedica a l'ortografia. Podem comprovar que es basa en els postulats de Ballot. Així, doncs, no vehicula solucions ortogràfiques més pròximes al seu parlar, sinó que escrivia els plurals femenins en *-as*, les desinències àtones en *-as*, *-an³* i els acabaments dels pretèrits imperfects d'indicatiu en *-aba*, en be alta. Mila Segarra

³Mila Segarra (2001: 118) en el seu treball «Les polèmiques lingüístiques prefabrianes» comenta, pel que fa a les solucions ortogràfiques del català acadèmic de tradició moderna:

«Una bona mostra de la barreja de solucions orientals i occidentals pròpia d'aquesta tendència és la manera com representaven la vocal neutra desinencial. Escrivien *cadiras, parlas, parlar, parlavas, perdías, perdíam, temíau, dormir, parlarias, perdrias, perdriam, perdriau, dormirian*. Però: *pare, sogre, verge, mare, pares, sogres, verges, mares; parlares, rebérem, rebéreu, dormíreu, reben, dormir, parle, parles, parle, parlen*.»

(1985: 148) afegix en este punt que «Labèrnia, com Ballot, recomanava de guiar-se per l'etimologia per a saber quan calia escriure *b* i quan *v*, però, a diferència d'aquest, feia un advertiment als lectors, influït per la seva variant dialectal. Parlant de *b*, després d'assenyalar que aquesta lletra “sol equivocar-se ab la *V*” hi afegia:»

pero no sería tant difícil de distingirla si á cada una se li donés sa verdadera pronunciació; puix basta un poch de cuydado pera conéixer que la articulació ó sonido de la *B* se forma juntant los llabis y llansant lo alé suaument al temps de obrirlos; y lo de la *V* al temps de apartar las dents de dalt juntas ab lo interior del llabi de baix, tenintlas apretadas ab ell, de modo que no isca gens de alé abans de separarlos, com se observa en *ball, vall; bell, vell; bast, vast*. Mès ja que la pronunciació no sempre es la més perfeta, será precís en tal cas aténdrer á la dicció primitiva, com *sabedor, sabí, sabuda* de *saber; rebem, rebedor, rebuda* de *rebrer*. Axí mateix en las diccions compostas hem de acudir á las simples, com *reventar*, de *ventar, ventar* de *vent*, si bè seria millor recórrer al origen llatí, com *béurer* de *bibere, véurer* de *videre, verb* de *verbum*. Encara que lo us ha prevaescut algunas vegadas, com *corbella* que no guarda la *v* de *curvus*, ni *cove* la *b* de *corbis*. (*sió*) (Labèrnia, 1840: 2)

Labèrnia defensa la genuïna pronúncia de la labiodental fricativa sonora, articulació viva actualment a Canet lo Roig, població que limita amb Traiguera.

També defensava la conservació de la *-h* a final de paraula:

Alguns, pero poquíssims, dels antichs, volguéren omitir la *H* final per supèrflua, inútil y redundant; pero tinguéren poch imitadors, y no es de extranyar, perque si bè param lo oïdo en las finals *ac, ec, ic, oc, uc*, de *arch, rech, dich, foch, bruch, ah, oh*, se nota en ellas una aspiració ó manera vigorosa y plena de pronunciar que no se experimenta en *acte, tracte, recte, edicte, docte, fructificar*. Y si per paréixer supèrflua y redundant se hagués de omitir, per la mateixa rahó la haurian de pérdrer *habitar, himne, hora, alhaja* y demés que la tenen en principi y en mitg de dicció. (*sió*) (Labèrnia, 1840: 4)

1.

I és així com hem trobat grafiades amb hac final les entrades *aguilench, bocafresch, broch, cástich, categórich, católich* o l'adjectiu marcat com a «veu de poética», *célich*, això és: «Lo pertanyent al cel».

Labèrnia, doncs, és un clar precursor de l'ortoèpia catalana; amb la seua ortografia proposa una fixació en els usos orals, cosa que resultava bastant inusual en els autors de l'època. També, com destaca Carreté (1991: 226): «Amb una base ortogràfica estable, el prestigiós diccionari de Labèrnia influí poderosament en la consolidació del model lingüístic literari de la Renaixença».

A més a més, deixa entreveure en els seus escrits una visió diasistemàtica de la

llengua: en el *prolech* del seu *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina* escriu:

Sent mon objecte secundari, despres de presentar la llengua catalana tan vasta y rica com he sabut concebir, [...]

Ni menos he prescridit dels termes territorials, la diversitat dels quals pera expressar una mateixa idea me ha ocupat moltissimas horas, y espero que aquest treball no deixarà de sèr de alguna utilitat. (*sic*)

Colón i Soberanas (1986: 159) comenten, arribats a este punt: «Desgraciadament l'autor no diu on viuen aquests geosinònims i un assaig que hauria pogut tenir interès ha romàs sense la utilitat esperada».

3. Buidat de les entrades per camps semàntics i comentaris. Unitats fraseològiques

2.

3.1 L'arreplega de paraules s'ha basat en diversos camps semàntics relacionats amb la vida tradicional. Hem buidat de la pàgina 1 a la 440 del primer volum del DLab, és a dir, des de la *A* fins les entrades de la *CI*. Hem convingut a dividir les diferents entrades en set camps semàntics: accions (i els seus derivats), animals, camp, casa, fenòmens meteorològics, oficis i vestimenta:

accions (i derivats): abastonejadura f. ant, abastonejar v. a., abusar v. a., abusarse v. r., acaminar v. n. ant, acaminat, da p. p., acossar v. a., acularse v. r., afardellar v. a., almorsar m. y n., amanollar v. a. ter. amarar v. a., ayguar v. a., barena, barenar m. i v. a., berena, berenada, berenada, barenada*, berenar m. i v. n., brenar v. n., caldejar v. a., canar, canejar, casar, casat, da, p. p., cassa, cassar, cassat, da, cassador, a m. y f., cena f. ant., cenar v. a. ant.

animals: abegot m. ant, abella, abellar, abellerol, abellerola f. ant. abelleta f. dim., abellol m. ant., abellola f. ant. abellot m. ter., abestrús, abugot, abeylar m. ant., adsembla f. ant. adzembra f., adzemble m. ant., agnina, agrió, àguila, aguilench, ca, adj, ahinada, ahinament, ahinant, p. a., ahinar . a., aigla f. ant, aignelet m. ant., aixam, aixmanarse v. r., aixambrar v. n., aixamenar v. a., ajocament, ajocarse v. r., àliga, aligot, alsapeu, anadí m. d., ánech, aneda ant. aneguet m. d., animal, animalás m. aum., animalet m. dim., animaló m. d., animalot, anquissech, anyell, anyellar v. a., anyellet, a m. d., anyina, arondeta f. ant., aruga, ase, asenal adj., asenás m. aum., asenet m. d., aset m. d., asna f. ant., asnet m. d. ant., atavanat, da adj., atravessat, da p. p., au, m. ant., auCELL, auCELLada, auCELLet

m. d., aucellot, aureneta, ausel m. ant, auselar v. a. ant., auselayre m. ant., auzelet, avespa, avesper, avestrús, bacó, baconás m. aum., baconet, m. d., badejo, bagarro, banya, banyada, barriguera, be ter., bedell, bel, belador, a, belar, berbitz f. ant., berrit, bestia, bestiám, bestiar, bestiassa f. aum., bestieta, f. d., bestiola, f. d., bestioleta, f. d., bestiota m. i f., biril m. ter, bisat m. ant., bistia, bisó, bitxo, bívora, blencas f. pl., bocadur, bocafresch, bocagrós, bocamoll, bocanegre, boch, boliana f. ter., borm, borra, borrech, ga, borregada, borreguet, a, m i f. d., borrico, m. ter, bos, bou, bouada, bouás m. aum., bouet m. d., bovatge, boví, na adj., brach, m. ant., bragada, bragat, braguer, bram, bramar, bramasachs, brach m. ant., branxet ó braquet m. ant., brincar v. a., brumerot, m. ter, buch, bufaforats m. ter., bugar m. ant., buguer m. ant, buích, m. ter., buina, bulinot, bunió, bunya, burinó, burinot, burra, burrada, burrás m. aum., burret, ta m. y f. d., burricat adj., burricament adv., burricám, burrico, burriquet, a, m. y f. d., burro, buyna, cabalcador, a, cabalcadura, cabalcar v. a., cabalcat, da p. p., caball, caballar adj., caballás m. aum., caballet m. d., caballot, cabirol, cabra, cabreta, cabrida, cabridar v. n., cabridet, cabrit, cabrita, cabritar, cabriu ó cabrum, cabritilla, cabró, cabronil adj. ant., cacareig, cacarejador, a, cacarejar, cacarejat, da p. p., caccach, cáfila, calápat, calceta, calderada, calseta, camusa, capar, capó, caragol, caragolet, catipó, catxap, catxapet m. d., cavayl m. ant. cerva, cerval adj, cervatell, cervatellet m. d., cervo.

camp: abeilar m. ant., abercoch, abercoquer, abestrús, abeurador, abeurada, abeurament, abeurar v. a., abeylar m. ant., abourar v. a. ant., abourat, da p. p. ant., abrasarse v. r., abre, açut, adayguar v. a. ant, adayguat, da ant., adob, adobadura f. ant., adobar v. a., afangar v. a. ant., afangarse v. r. ant., afangat, da p. p., afartapobles adj., afillar v. a., aflamarse v. r., agarrofarse v. r., aglá f. agostejador m. ant. agostejar v. n., agrás, agrassar v. n., agrassera, agres pl. agrest adj. agricultura, agullada, agulló, agullonada, agullonar v. a., agullonejar v. a., aguyó, aigua, aixada, aixadada, aixadell, aixadella f. ter., aixadeta f. d., aixadó m. d. ter., aixanguer, aixarcolador, a, aixarcolament, aixarcolar v. a., aixarcolat, da p. p., aixarmentador, a, aixarmentar v. a., aixerri, aixerris m. pl. ant., aixol de dos caps, aixorbidura, aixorbir, albarda, albardar, albardeta dim., albardó, albardonet, dim., albercoch, albercoquer, alberge, albudeca f. ant., alcarxofa, alcarxofera, alep, aljup m. ant., almut, alquería, amadrinar v. a., amansador, a, amansadura f. ant., amansament, amansar v. a., amansat, da p. p., amansir v. a., amansit, da p. p., amarador, amarar v. a., amararse v. r., amasat m. ant., amellerat, ametlla, ametllar, ametllassa, ametller, ametlleta, ametlló, amprius m. pl, anciám, angarillas f. pl., anjup, ansiam, anxup, anyada, apacentar, apasturar v. a., aplega, aplegadura, aplegar v. a., apletar v. a., apletat, da p. p., arada, aradra, aradre, arage, arar v. a. ant., arborejar v. a., arbrás m. aum., arbrat, da adj, arbre, arbret m. d., arbró m. d., arer, m. ter., arera m. argadells m. pl., árguens m. pl., arrabassar v. a., arrabassat, da p. p., arrancar v. a., arrancat, da p. p., arraulir v. n., arraygadura, arraygar v. n. ant., arrear v. a., arreassada,

arrebassar v. a., arrel, arrendador, a, arrendadoret m. d. fam., arrendament, arrendar v. a., arrendatari, a adj., arreplegador, a, arreplegar, arrés m. ant., arreu m. pl., arri, arriar v. a., artiga, artibar v. a., ascalunia, ascalunya, aspra, assecarse v. r., assecat, da p. p., astercol m. ant., atermenador, atermenament, atermenar, auments m. pl., avería, ter., aygua, ayna, f. ant., baballas f. pl., badana, balansera, banyador, banch, barcella, bast, batall, batolla, batollar, batre, batuda, bergínia, berginiera, birbar v. a., bisllaurar v. a., blancal adj., blancall, blat, bohiga, bójit, bolcador, m. ant., boll, boquera, border m. ant., borona, bort, borro, botó, boyra, bragadoras, bregadoras, bregar, bresca, brescador, brescadura, brescam, brescar, brescat, brocada, brócoli ó bróculi, bróquil, brot, brotada, brotam, brotament, brotar, brotás m. aum., brotet, brotó, brotonar v. n. y derivats, brullar, v. a., buíga, caballer, caballó, cabrafiga, cabrafigadura, cabrafigar v. a. ant., cabrafiguera, cabrer, cadaf, calsar v. a., camp, camparol adj., campesí, na, adj., campestre adj., campinya, candial adj., cánem, canemal adj., canemar, canyamó, cányem, capficat, carabassa, carabassada, carabassar, carabassat m. ant., carabasser, carabasseral, carabasseta f. d., carabassó, carabassonet m. d., carabassot, carbassa y sos derivats, carrás, carrasca, carrascal, carrascalet m. d., carrascassa f. aum., carrasqueta, f. d., casell, cávach, cavada, cavador, a m. y f., cavadura, cavar v. a., cavat, da p. p., cedás, cedasset m. d., celemí, cep, capás m. aum., cepell, cercapous, cernir, cernit, da p. p.

casa: agulla, agullassa f. aum., agulleta f. d., aixugador, aixugar, alburnia f. ant., alcabor m. ant., aduf m. ant., amerar v. a., ansa, ansat m. ter., aygüera, bánova, barral, barraler, a, barralet m. d., barraló, barralonet m. d., braser, braseret m. d., brasería, broch, bugada, bugadejar v. a., bugader m. ter, bugadera f., bugat m. ant., bujol, bujola, burlador, cabás, cabassada f. y cabassat m., cabassás m. aum., cabasset . d., cadif y cadins, cadis y cadissos m. pl., caduf y cadúfol m. ter., caldera, calderada, calderassa f. aum., caldereta f. d., calderí, calderó m. d., canastra, canastreta fl d., cantarella d. ter., cànter, canterella, canteret, canti, cantiret*, capfoguers, casa, cassola, cassolada, cassolassa f. aum., cassoleta f. d., catúfol, cendrada, cetra, cetrill m. ter. y cetrill, cetrillada, cetrillás m. am., cetrilleras f. pl, cetrillet m. d.

fenòmens meteorològics: abonansa f. ant., abonansar v. n., abonansarse v. r., abonansat, da p. p., aclarirse v. r., asserenar v. a., asserenarse v. r., ayqualera, f. ter., bonansa, boyra, brúfol adj.

oficis: adobacadiras, adobacocis, adobador, a, adobamitjas, adsembler m. ant. adzembler m. ant., afillador, agricultor, agrimensor, aguller, a, agulleter m. ant., aixà, albarder, albardería, alena, aller, apartador, aprenent, a, arbolista m. ant, arrancacaixals, assotagossos, ataconador, ataconament, ataconar, ayguader, a, banaster, a, ant., banch, banover, banqueta, birbador, m. ter., bitsega, blader m. ant., brasser, bregador, a, calceter m. ant., calderer, calderería, calsater, calsina,

clasinayre, calsiner, calsinós, a, canastrer, adj., cantarer, canteriller, capador, a m. y f., carabasser, a m. y f., caragoler, a m. y f., carboner, a m. y f., carbonera, carreter, carro, cedasser, a m. y f. cedassería, cetriller.

vestimenta: abarca, alpargata f. ant. anaguas, aspargata f. ant., balons, calci-lla, calsa f. ter., calsada, calsador, calsament, calsar v. a., calsarse v. r., calsat, da p. p., calses, calsilla, calsons, calсотets y calsets, cenyidor.

3.2 Comentarís

3.2.1 Visió diasistemàtica de la llengua

Una entrada que té en compte la visió diasistemàtica de la llengua que adés comentàvem és *blat de moro*, que es troba dins de *blat*: «Dit en algunas parts moresch y en otras panís, encara que aqueix es una llavor mòlt diferent; fa una canya regularment de una cana ó més de alta, ab nusos de ahont surten unas fullas llargas, que rematan en puntas [...]»

També l'entrada *barcella*, marcat com a territorial, contempla esta visió: «Mesura de grans que en Mallorca conté 6 almuts: en Valencia 4 celemins; y aquesta es la que se usa en algunas parts de Catalunya.»

3.2.2 Derivació

3.

Del camp semàntic dels animals: *ase*, *asenal* adj., *asenás* m. aum., *asenet* m. d., *aset* m. d., *asna* f. ant., *asnet* m. d.; *cabra*, *cabreta*, *cabrida*, *cabridarv.* n., *cabridet*, *cabrit*, *cabrita*, *cabritar*, *cabriu* ó *cabrum*, *cabritilla*, *cabró*, *cabronil* adj. ant.; del lèxic del camp: *aixada*, *aixadada*, *aixadell*, *aixadella* f. ter., *aixadeta* f. d., *aixadó* m. d. ter,⁴ *ameller*, *ametlla*, *ametllar*, *ametllassa*, *ametller*, *ametlleta* i *ametlló*; *ameller* el dóna com a sinònim d' *ametllari* és l'única

forma que Labèrnia grafia sense te; *carabassa*, *carabassada*, *carabassar*, *carabassat* m. ant., *carabasser*, *carabasseral*, *carabasseta* f. d., *carabassó*, *carabassonet* m. d., *carabassot*, i després trobem *carbassa y sos derivats*, del camp semàntic de la casa: *cabás*, *cabassada* f. y *cabassat* m., *cabassás* m. aum., *cabasset*, *cantarella* d. ter., *cánter*, *canterella*, *canteret*, *cantí*, *cantiret*⁶. Hem de comentar

⁴ Veeu més informació de la família d'estes paraules en el treball de Jordi Colomina (1991). L'autor compara les entrades començades per *aix-* del Labèrnia amb altres lexicògrafs valencians del s. XIX: Escrig (1851), Llombart (1887) i Martí i Gadea (1891). També en Martines, 2000: 57.

que l'entrada *canteret* remet a *cantiret* però esta no apareix, passa el mateix amb l'entrada *berenada* que remet a *barenada* i no la trobem, en canvi sí que hi són tant *barena* com *berena*. Del lèxic dels oficis, tenim *aguller*, *agullera* «lo qui fa o ven agullas» i *agulleter*, sols en masculí, amb la marca d'antiquat. Dins del lèxic del camp trobem un bell exemple de com a partir d'un nom de mes, l'agost, es crea *agostejador*, amb la marca d'antiquat: «Lloch ahont pastura lo bestiar en lo estiu» i *agostejar*, verb neutre: «Pasturar lo bestiar per los rostolls en lo mes de agost.»

3.2.3 Doblets

Del camp semàntic dels animals: *adsembla*, mot femení antiquat, que vol dir «animal, bestia de càrrega» amb essa i *adzembla* amb zeta, així com *adsembler* amb essa i *adzempler* amb zeta, amb el significat de traginer o *caball* amb be alta i *cavayl* amb i grega i ela amb la marca d'antiquat, així com *abellari* *abeylar* amb i grega i la marca d'antiquat i *abestrús* amb be alta i *avestrús* amb ve baixa. Del lèxic del camp, *abercoch*, *abercocher* i *albercoch*, *albercoquer*, *anciám* amb ce i *ansiam* amb essa, *cánem* i *cányem* i *aigua* amb i llatina i *aygua* amb i grega, encara que trobem els derivats solament amb i grega: *ayguader*/*ayguadera*, *aygualera* equivalent a rosada o *ayguera*, «pica pera fregar los plats». Creem que la presència de la majoria d'estos doblats es deu a la inexistència d'un model de llengua codificat, ja que la consolidació d'este no es dona fins vuitanta anys després de l'aparició del diccionari que estudiem amb la gramàtica i el diccionari fabrians.

Des d'un altre punt de vista, trobem *arrancar* amb diverses accepcions i *arrencar* i derivats, els quals l'autor els remet a *arrancar* i les seues formes. No ocorre el mateix amb *amarari* *amerar*: *amarar* presenta tres accepcions: «penetrar lo líquit algun cos sech; posar lo cánem o líl en aygua; tirar aygua á la cala pera fónrerla, y poder usar de ella», *amerar* sols recull el significat de «posar aygua al vi».

3.2.4 Paraules compostes

Del camp semàntic dels animals, pel que fa al cavall: *anquissech*, «caball magre d'ancas», *bocadur*, «se aplica al cavall que sen poch lo fré», *bocafresch*, «se diu del cavall que tè la boca salivosa, y es obedient al fré», *bocagrós*, «se diu del cavall de boca partida y espayosa» i *bocanegre*, «se diu del cavall que tè la boca negra. Se aplica també á una especie de caragol», també *bocamoll*, «dit del caragol que tè la boca de la closca molla»; del lèxic del camp, *afartapobles* amb la marca d'adjectiu, «se aplica á certa especie de rahim que tè lo gra gros y la pell dura, que es bo pera guardarse», del camp semàntic dels oficis: *adobacadiras*, «qui las adoba ó refá», *adobacocis*, «lo qui adoba cocis y gibrells», *adobamitjas*, «lo qui las adoba ó compon», *arrancacaixals*, «lo qui fa dit ofici», *assotagossos*, «qui cuyda de fer eixir los gossos de la iglesia».

3.2.5 Especialitzacions

Del camp semàntic de la casa, *agulla*:

- agulla de amortallar sogras: la de cusir mòlt grossa.
- agulla de esparter: la que usa aquest oficial pera cusir estoras, sarrias &c.
- agulla de la Mare de Déu. La de cap mes petita que las altras.
- agulla saquera. Agulla de matalasser.

Del lèxic dels animals, i dins de l'entrada *bou, bou de corpus*: «Títol ques dona als que en alguns paratges van davant de las professions de corpus fent boberias pera fer riurer».

I com a anècdota, dins del lèxic del camp, *caballer*, amb l'accepció «lo qui munta á caball» escollim *caballer de bragueta*, «qui gosa de aquest privilegi ó noblesa per haber tingut set fills consecutivament de un matrimoni llegítim».

3.2.6 Unitats fraseològiques

Reproduïm ara alguns refranys i locucions o frases que Labèrnia marca com a veus familiars o metafòriques i que considerem manifestacions de saviesa popular, ja que com apunta Eugeni Reig (2001: 25): «ens adonem de com és de rica i coherent la parla de la gent —hereva de les necessitats expressives ancestrals [...]».

Del camp semàntic de les accions (i derivats):

cassa: «“Lo qui vulga bona cassa, vaja á comprarla á la plassa”. ref. Denota que la cassa ques compra surt més barata y se tria com vol».

cassador: «“Cassador y pescador, ó fam ó fret ó calor”. ref. Denota quels cassadors solen patir ditas cosas».

Del camp semàntic dels animals:

abella, l'expressió «Sembla picat de abellas». Indica que hu está mòlt gras.

arri: «Dir tan prompte arri com xo». loc. No sèr conseqüent en lo ques diu.

ase: «Ase ab or ho logra tot». ref. Denota que lo qui tè diners logra lo que vol per tonto que sia.

«Ase den mora, de quantas vèu se enamora». ref. Denota la facilitat dels que se enamoran de todas las donas que veuhen.

«Ase que entra en heretat agena, eixirá carregat de llenya». ref. Denota que lo qui entra en paratge prohibit se exposa á rébrer algun dany.

«Ase quem port, y no caball quem enderroch». ref. Ensenya que es millor contentarse ab un estament mitjá que aspirar al perill dels grans empleos.

«Bè pots xiular si lo ase no vol béurer». fr. De poch serveix manar ó repéndrer á qui non fa cas.

«Brams de ase no pujan al cel, ó lo cel nols ou». loc. fam. Denota que nos déu fer cas de qui parla sens rahó.

aucell: «Aucell passat no es engabiát», ref, y «Aucell vell no entra en gabia». feg. Denota que es difícil enganyar als que tenen experiència.

«No se ha de deixar de sembrar per por dels aucells». ref. Denota que las cosas útils y necessarias no se deuen deixar de fer perque hi haja perill ó dificultat.

aucellet: «Aucellet no fassas niu prop de frare, forn ni riu». ref. Denota lo perill de un vehí poderós.

«Me ho ha dit lo aucellet». fr. loc. Ab que se obliga als noys á confessar lo que han fet suposant que ja se sab.

bacó: «Si vols tenir un mes bo, matá bacó». ref. ques pren en sentit literal.

banya : «De detrás al rey li fan banyas». ref. Repren als que en ausencia judican mal de las accions ajenas.

«Fer portar banyas». fr. fam. Faltar la muller á la fidelitat conjugal.

«Ahont fica la banya ó clava la banya no hi ha qui la traga».fr. fam. Denota que algú es mòlt obstinat.

«Tot es hu portar banyas ó ferne du». ref. met. iron. Denota no es igual manar ú obehir.

bestia: «Qui bestia va á Roma, bestia torna». ref. que indica, que qui es mòlt tonto per mòlt que fassa nos pot avispar.

bestiar: «Bestiar de mòlts, lo llop sel menja». re. Denota que lo que está á càrrech de mòlts, ningú ho cuyda.

Bou: «¿Ahont anirás bou que no llaures?». ref. Denota que en totas las cosas hi ha dificultats e inconenients.

«Al bou vell múdal de ayre y deixarà la pell». ref. Denota quels homes vells mudant de clima y aliments exposan la sua salut y vida.

«Bou solt se llepa com vol». ref. Denota quant apreciable es la llibertat.

«Bou vell llaura dret». ref. Denota que la práctica ensenya; y se aplica als que guiats per sa intel·ligencia y pràctica manejan bè sos assumptos, encàrrechs&c.

«Bou y arrós». fr. met. Dona á enténdrer la magnificencia de algun convit.

«Ja es dur lo bou al ast». ref. Denota que á algú se li ha passat lo temps ó edat proporcionada per apéndrer.

«Lo bou per la banya y lo home per la paraula». ref. Declara lo lligat que está lo home pera cumplir la paraula, com las banyas unidas al bou.

«Lo bou tira la arada, mès no de gana». ref. Denota quel treball repugna.

«Mès caga un bou que cent orenetas». loc. fam. Denota que mès profit se trau de una cosa gran que de mòltas petitas.

«No véurer un bou á tres passas». fr. Sèr mòlt curt de vista.

«Parlá lo bou y digué mu». ref. Se aplica als tontos que per poch que parlen no diuhen sino disbarats.

«Tant lo punxan al bou que á la derrería se mou». ref. Denota lo cuydado ques déu tenir en no irritar á algú encaraque mostre suavitat y mansuetut.

burro: «Es com los burros de Urgell, que en vehent la càrrega ja suan». ref. Se diu dels ques fatigan ab poch treball.

«Lo burro y lo ignorant son fills de cosins germans». ref. Denota que la ignorancia es mòlt despreciable.

caball: «Estar entre las potas de lo caball». fr. met. fam. Estar mòlt abatut, despreciat.

«Tot bon caball ensopega». loc. Indica que per avisat que sia lo home cau en error algunas vegadas.

cabra: «Carregar las cabras á algú». fr. met. Donar la culpa á qui no la tè.

«Fer cabras». fr. met. Jugarse los companys qui pagarà sol lo que han perdut entre tots.

«La cabra avesada á saltar, salta y saltará». ref. Significa que cada hu obra segons son orígen ó natural.

«La cabra de mon vehí tèt més llet que la meva». ref. Repren als envejosos, que sempre tenen per millor lo dels altres.

«La cabra per sa culpa diuhen te la cua curta, ó la cabra per sos pecats porta los genolls pelats». ref. Significa que algú mereix lo que li haja succehit mal alguna cosa.

caragol: «Caragol traubanya puja á la montanya, caragol bover, puja al taronger». locució familiar. Entreteniment de noys pensant que ab aquestas paraulas los caragols trauben las banyas y caminan.

«Fer caragols». fr. Donar voltas. ter. Móurerse la aygua circularment en los rius&c. y xuclantse tot lo que se li presenta.

Del lèxic del camp:

adobar: «Qui no adoba la gatera ha de fer la casa entera». Denota lo cuydado ab ques deü acudir al remey dels mals en sos principis abans no sian majors.

arrendadoret: «Arrendadoret, menjar en plata y morir en grillet». ref. Se diu perque los arrendadors solen gastar massa, y al passar comptes son alcansats, y venen á parar a la presó.

arreplegador, *a*: «Arreplegador de sagó y escampador de farina». ref. Se repren al que cuyda mòlt de lo que val poch, y descuyda lo que val mòlt.

aygua: «Aygua de agost, safrá, mel y most». ref. Denota quant bona es pera ditas cosas la pluja de agost.

«Aygua de janer umple botas y graner». Denota que la pluja de aquest mes es mòlt bona pera las vinyas y sembrats.

«Aygua de mars herba als sembrats». ref. Denota que la aygua de aquest mes es bona per la herba y mal per los blats.

«Aygua freda y pa calent causan dolors al ventrell». ref. Denota lo perjudici que causa la aygua despres del pa calent.

«Aygua passada no mol molí». ref. Denota haberse passat la ocasió pera aprofitarse dels consells ó reflexions.

«Guárdat de ayuga que no corre y de gat que no miola». ref. Denota que las personas de geni pacífich, quant se enfadan són més temibles.

«No digas de aquesta aygua no beuré per térbola que sia». ref. Denota que ningú esta llibre de que li succehesca lo que á altre.

«Qui aygua atura blat mesura». ref. Ensenya que convé viurer ab economía pera conservar la decencia.

blat: «Ajáurerse lo blat». fr. Inclinarsse las espigas fins á terra.

«No digas blat que no sia al sach y encara ben lligat». ref. que adverteix que no hi ha seguretad en las cosas per mòlta confiansa ques tinga.

«Tenir tot lo blat en herba». fr. Tenir lo cap vert ó poch seny.

bresca («cos esponjós ab distintas casetas en que las abellas fan la mel»), «Bresca sens mel». Expressió que á demés del sentit recte significa cara gravada ó picada de verola.

camp: «Lo camp fértil no descansant se torna estéril». ref. Denota la necessitat del descans pera continuar en lo treball.

«Quant no hi ha per los camps no hi ha per los sants». ref. Denota que en anys etèrils nos poden donar mòltas almoynas.

«Quedar lo camp per algú, ó quedar amo del camp». fr. met. fam. Vèncer á altre en la disputa ó empenyo.

carabassa: «Encara no está en la carabassa, y ja se torna vinagre». loc. fam. Denota ques malogra alguna cosa abans de temps.

«Nadar sens carabassas.» fr. met. fam. Denota que algú tè prou industria pera manejar-se tot sol, sens ajuda de altre.

carabasser: «Enfilarse ó pujarse com un carabasser». Créixer mòlt alguna cosa en poch temps.

cep. «De bon cep planta la vinya, y de bona mare la filla». ref. que aconsella elegir per muller una dona virtuosa, perque de son bon exèmple dependeix la bona criansa dels fills.

Del camp semàntic dels oficis:

4.

aprenent, aprenenta: «Aprenent de Portugal que encara no sab cosir, y ja vol tallar». ref. Denota que mòlts no saben fer lo fácil, y volen fer lo difícil».

carreter: «Renegar com un carreter». fr. fam. Renegar mòlt.

«Suar com un carreter». fr. fam. Suar copiosament, ab mòlta abundancia.

carro: «Qui lo carro unta, als seus bous ajuda». ref. Denota que lo qui vol lograr alguna cosa, es menester que fassa algun regalo.

«Untar lo carro». fr. met. fam. Regalar ó gratificar á algú pera conseguir lo ques desitja.

Del camp semàntic de la casa:

aixugar: «Tant com ne plou lo vent ne aixuga». ref. Denota que tant com se guanya se gasta.

ansa: «Posarse en ansas ó fer ansas de gerra». fr. Apoyar las mans en la cintura, doblegant los brassos en forma de ansas.

broch: «Anàrsen com lo broch del canti». fr. met. Patir un excessiu flux de ventre.

casa: «La casa en cantó y la vinya en racó». ref. Denota que la casa cantonera tè mòltas ventatjas, y que convé estar la vinya lluny del camí peraque los que passen no cullan los rahims.

caldera: «Caldera vella ó terrat sempre tè bony ó forat». ref. Denota que la vellesa acarrea ó porta mòlts mals.

«Ab una caldera vella sen troba una de nova». ref. Se aplica als joves de tots dos séxos, ques casan ab vells ab lo fi de heretarlos.

caldereta: «Anar com la caldereta de matinas». fr. ter. Portar noves, batxillerejar.
cánter: «Entrar ó estar en cánter». fr. Entrar en sort. met. Estar proposat per algun empleo, ó próxím á conseguirlo.

«Tantas vegadas va lo cánter á al font ques trenca, ó que al últim hi deixa lo coll». ref. Denota que qui se exposa mòltas vegadas ix escarmentat ó reb.

casa: «La casa en cantó y la vinya en racó». ref. Denota que la casa cantonera tè mòltas ventatjas, y que convé estar la vinya lluny del camí peraque los que passen no cullan los rahims.

«La casa en que se hi treballa, may hi falta pa ni palla». ref. Denota quel treball proporcional la subsistencia y los aumentos de la casa.

«La casa que no tè pau, mòltas nits nos tanca ab clau». ref. Denota que los marits y mullers que no viuhèn bè, lo un per lo altre descuydan la casa y sos interessos.

cassola: «Eixirse de cassola». fr. met. fam. Prorrómprer en paraulas injuriosas contra de algú.

«Portar la cassola al forn». fr. met. Dirigir ó sèr lo principal en algun negoci en que entrevenen mòlts.

catúfol: «Fer catúfols». frase metafòrica. Se diu del vell que ja tè la memoria y judici débils per rahó de la edat.

I del camp semàntic de la vestimenta:

calsa: la frase metafòrica, «Portar las calsas». Dominar la muller al marit.

«Posarse las calsas de algú». fr. met. Governarlo, manarlo.

«Saberse cordar las calsas». fr. Tenir coneixement, poderse governar sens ajuda de altres.

calsar: «Qui calsa ab amich ó parent, calsa car y mès dolent». ref. Denota que hi ha mòlts que als amichs los fan las cosas mès dolentas y mès caras.

4. Conclusions

5.

És de justícia assenyalar que en una època caracteritzada per Ribelles (1903: 91) com la *república de les lletres catalanes*, a on la desorientació és una característica predominant, el diccionari de Labèrnia, fruit de quasi vint anys d'intens treball, representa l'obra lexicogràfica més important del segle XIX: és el diccionari de la Renaixença, un clar antecedent de l'obra fabriana, concretament del *Diccionari ortogràfic* publicat dins del

primer període de l'època de la normativització (1891-1917) (expressió que manllevem de Sebastià Bonet (2001: 60-61)). Un dels primers biògrafs de Labèrnia, Josep Ribelles,

dins de la *Bibliografia de la Llengua Valenciana* ja ho comenta (reproduïm la cita de Ferreres, 1989:39):

Efectivamente, en el prólogo que figura al frente del “Diccionario Ortográfico”, publicado por dicho Institut redactado por Pompeu Fabra, director de la Sección Filológica, declara este, que la confección de aquel para establecer las Nuevas Normas Ortográficas de la lengua catalana, le ha servido de base, el Diccionario Labernia (Edició de 1864). (*sic*) (5)

No ens volem estar de dir que Pere Labèrnia, un *home laboriós en l'anonimat*, tal com el defineix Ramon Miravall l'any 1971 en el seu article «Pere Labèrnia i el seu temps», amb el seu treball d'arreplega de paraules, honora el poble que el va veure nàixer: els seus primers anys a Traiguera, el seu pas com a estudiant per Tortosa i el seu establiment definitiu a Barcelona són una imatge ben característica d'unitat lingüística: un pont, un enllaç lingüísticocultural entre el País Valencià i el Principat.

5. Bibliografia

- ALPERA, Lluís (1991): «Actituds lingüístiques dels lexicògrafs valencians del segle XIX», *Caplletra*, 11.
- BONET, Sebastià (2001): «El corpus prescriptiu de la llengua catalana» dins PRADILLA, Miquel Àngel (ed.) (2001) : *Societat, llengua i norma. A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*, Benicarló, Edicions Alambor, Biblioteca Llengua i País, 5.
- CALATAYUD, Josep V. i Xavier LLUNA (1995): «Fonts per a l'estudi de la fraseologia catalana», *Caplletra*, 18.
- CARRERAS BULBENA, Joseph Rafel (1929-1930): «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis que il·lustren aquesta Acadèmia: Pere Labernia y Lesteller, humanista, lexicògraf (9 d'agost de 1836)», *Boletín Real Academia Buenas Letras de Barcelona*, tom 14. Anys acadèmics CCI i CCII.
- CARRETÉ, Ramon (1991): «Propostes ortogràfiques del s. XIX» dins FERRANDO, Antoni i Albert HAUF (a cura de) (1991): *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, IV, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLOMINA, Jordi (1991): «Joaquim Martí i Gadea com a lexicògraf i com a dialectòleg», *Caplletra*, 11.
- (1995): «La primera arreplega sistemàtica del lèxic valencià: el *Diccionari valenciano-castellano* de Josep Escrig (1851)» dins *Els valencians i la llengua normativa*, València/Alacant, Generalitat Valenciana/Institut de Cultura «Juan Gil-Albert». Pàg. 99-122.
- COLÓN, Germà (1977): «La lexicografia catalana: realitzacions i esperances» dins COLÓN, Germà (a cura de): *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Basilea, 22-27 de març de 1976, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

⁵ A principis del segle XX les posteriors edicions augmentades i enciclopèdiques del Diccionari Labèrnia, sobretot la del 1888-1892, van ser punt de referència d'aquells estudiosos que van col·laborar amb materials en el futur *Diccionari català-valencià-balear* (Colón i Soberanas 1986: 160).

- COLÓN, Germà i Amadeu J. SOBERANAS (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DD.AA. (2000): *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*. Volum II, Editorial Claret, Generalitat de Catalunya.
- FERRERES, Joan i Daniel LLATJE (1986): *Traiguera. Història documentada*, Publicacions del Centre d'Estudis del Maestrat. Quadern núm. 5.
- FERRERES, Joan (1989): «Pere Labèrnia i Esteller, el gran filòleg castellanenc de la Renaixença», *Butlletí*, 27, Centre d'Estudis del Maestrat (juliol-setembre).
- GIMENO, Lluís (1998): *De lexicografia valenciana. Estudi del Vocabulari del Maestrat de Joaquim Garcia Girona*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Sanchis Guarner.
- GINEBRA, Jordi (1992): «Llengua, gramàtica i ensenyament en el tombant del segle XVIII al XIX», *Randa*, 31.
- GINEBRA, Jordi i Pere NAVARRO (2003): «Norma lèxica i variació lingüística: el diccionari de Pere Labèrnia (1839-1840)» dins PRADILLA, Miquel Àngel (ed.) (2003): *Llengua i cultura a les comarques de la diòcesi de Tortosa*, Benicarló, Onada Edicions.
- GULSOY, Joseph (1959-1962): «La lexicografia valenciana», *Revista Valenciana de Filologia*, tom 6, núm. 2-3, València.
- IZQUIERDO SALOM, Tere (2002a): «Un traiguera il·lustre: l'humanista, lexicògraf i gramàtic Pere Labèrnia i Esteller», *Traiguera*, 291 (gener).
- (2002b): «El camp semàntic del món dels cànters traiguersins: anàlisi comparativa entre el diccionari de Pere Labèrnia i el DCVB (I)», *Traiguera*, 302 (desembre).
- (2003): «El camp semàntic del món dels cànters traiguersins: anàlisi comparativa entre el diccionari de Pere Labèrnia i el DCVB (II)», *Traiguera*, 303 (gener).
- LABÈRNIA ESTELLER, Pere (1839-1840): *Diccionari de la Llengua catalana ab la correspondència castellana y llatina*, Barcelona, Hereus de la Viuda Pla.
- MADURELL, Josep Maria (1979): «Pere Labèrnia i Esteller, lexicògraf, gramàtic i humanista», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XLIX-L.
- MARTINES, Josep (2000): *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionari Valenciano de Josep Pla i Costa*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Biblioteca Sanchis Guarner.
- MARTÍNEZ, Catalina (2000): *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*, Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIRAVALL, Ramon (1971): «Pere Labèrnia i el seu temps», *El Pont*, 53.
- PITARCH, Vicent i Manuel ROSAS (1981): «El lèxic dels canterers de Traiguera», *Boletín Castellonense de Cultura*, tom LVII, Castelló.
- REIG, Eugeni S. (2001): «Els noms dels colps en valencià», *Llengua Nacional*, hivern del 2001, núm. 37, any XI.
- RIBELLES, Josep (1903): «En Pere Labèrnia i Esteller», *Revista Bibliogràfica Catalana*, 3.
- RICO, Albert i Joan SOLA (1995): *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, Col·lecció Biblioteca Lingüística Catalana.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*, Barcelona, Editorial Empúries.

—— Apunts sobre la vida tradicional en el *Diccionari de la llengua catalana ab la correspondència...*

— (2001): «Les polèmiques lingüístiques prefabrianes» dins PRADILLA, Miquel Àngel (ed.) (2001): *Societat, llengua i norma. A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*, Benicarló, Edicions Alambor, Biblioteca Llengua i País, 5.

SOBERANAS, Amadeu J. i Germà COLÓN (1992): «Lexicografia valenciana i forastera: el Thesaurus Puerilis d'Onofre Pou (1575)» dins FERRANDO, A. (a cura de): *Miscel·lània Sanchis Guarner III*, Universitat de València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

SOLÀ, Joan (1991): «Història de la lingüística catalana 1775-1900: repertori crític», *Catalan Review, Internacional Journal Catalan Culture*, volume V, number 2. Published under the auspices of the North American Society (NACS).

VENY, Joan (1993): *Dialectologia filològica*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Referències gràfiques

1. Calvari de Canet lo Roig. <http://www.canetloroig.net>
2. Església de Traiguera. <http://www.traiguera.es>
3. Centre Cultural Pere Labèrnia, de Traiguera. <http://www.traiguera.es>
(foto cedida per Pepe)
4. Ermita de la Mare de Déu de la Font de la Salut. <http://www.traiguera.es>
5. Ermita de la Mare de Déu de la Font de la Salut. <http://es.geocities.com/traigueranet>